

Poblament i despoblament al Segrià del segle XVII. Les parròquies d'Aitona, Almatret, Seròs i Sudanell*

JOSEP PUJOL BALLESTÉ

Una ja llarga tradició de recerca dins l'àmbit de la demografia històrica ha permès traçar les grans línies de l'evolució de la població europea en el transcurs dels segles moderns. Catalunya no és cap excepció. La recerca en aquest àmbit també ha originat una interpretació de conjunt elaborada mitjançant l'estudi de fonts documentals com els censos, els fogatges i els registres parroquials. Si bé tot aquest recorregut ha aportat abundants resultats i ha generat nombrosos debats, encara resta molt per fer. Aquest treball respon a la voluntat de continuar aquest camí explorant una de les vies que encara avui dia resta per conèixer: la trajectòria poblacional de l'actual Segrià al segle XVII.

La investigació d'aquest treball se centra en l'actual comarca del Segrià a través de l'estudi dels registres parroquials d'Aitona, Almatret, Seròs i Sudanell entre els anys 1612 i 1760 mitjançant el recompte numèric. L'objectiu del treball és analitzar la població de l'actual comarca en el transcurs del segle XVII a partir de les noves dades que aquesta documentació ofereix per a un dels territoris on la recerca pot fer noves

* Treball de Fi de Màster, llegit al Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona el dimecres 27 de juny de 2012, davant el tribunal format pels doctors Jaume Dantí i Riu, Valentí Gual Vilà (director del treball) i Joan Lluís Palos Peñarroya, amb la qualificació d'excel·lent.

aportacions. La ciutat de Lleida ha ocupat nombroses investigacions, però el seu entorn rural ha restat relegat a un terme més discret. Les nombroses històries de Lleida, juntament amb recerques científiques sobre els variats àmbits de la seva organització social, contrasten amb les diverses monografies locals que pateixen una greu manca d'horitzons interpretatius, caracteritzades per la seva notable heterogeneïtat de mètodes i de resultats.

Pel que fa a les fonts avui dia disponibles, el punt de partida per a l'edat moderna queda fixat en els fogatges de 1497 i de 1553. Els censos que aquests documents proporcionen permeten una aproximació numèrica als habitants del Principat. Tot i això, cal comptar que el grau d'ocultació que afecta aquest tipus de documentació resta precisió a les dades que ofereix. Per a aquesta investigació s'han utilitzat els *Quinque Libri*. Els registres parroquials tenen el seu origen en el control i l'estructuració social que, des de les institucions eclesiàstiques, s'exercia sobre les persones i la seva participació en actes religiosos de caire personal, familiar i comunitari. En un país com Catalunya, on tothom, públicament, era d'adscripció catòlica, el volum de població registrada es considera altament representatiu. A banda que se'n conserva un reduït volum, el principal problema que presenten aquestes fonts és el seu abast temporal. L'elaboració d'aquests registres no es generalitza fins al segle XVII, de manera que per al segle XVI les mostres documentals són escasses i, per al Segrià, únicament cobreixen la segona meitat de la centúria. L'estudi dels llibres parroquials mitjançant el recompte numèric, efectuat en aquesta recerca, permet la reconstrucció de les tendències de la natalitat, la nupcialitat i la mortalitat en la llarga durada secular. Aquesta documentació també ofereix la possibilitat de fer recomptes semblants a les dades censals mitjançant el registre de compliment pasqual, sempre que hi apareguin les llars de la vila amb els seus habitants distribuïts en aquestes. A més a més, també brinda una informació que permet observar les diverses estructures familiars de la població en qüestió.

A la primeria de l'edat moderna, Catalunya era un territori on els seus habitants tiraven endavant per redreçar la situació devastadora que

els avatars de la fam, la pesta i la guerra havien portat al país al final de l'edat mitjana. Al segle XVI, el Principat experimentà un creixement demogràfic en el qual la immigració gascona tingué un paper destacat. L'entrada d'aquesta nova població facilità l'ocupació de gran part dels espais que havien quedat buits, i el nou repoblament ajudà a redreçar la demografia catalana, de manera que a mitjan segle XVI es trobava en plena expansió. L'arribada al segle XVII mostra una població amb símptomes d'estancament. Uns rendiments agraris baixos i una agricultura de subsistència foren uns factors insuficients per sostenir el conjunt de la població en períodes de crisi. Entretant, la diàspora morisca tingué un abast reduït en el conjunt de Catalunya. El fenomen afectà les terres de l'Ebre i petits nuclis del Segrià, on les conseqüències foren més sentides pels seus habitants.

Les dades obtingudes per al segle XVII i el primer terç del XVIII a la comarca del Segrià mostren una població que reflecteix les característiques pròpies del cicle demogràfic antic. La tendència demogràfica d'aquest període permet observar una població amb un marge estret per al creixement i, més aviat, decantada cap a l'estancament. L'estructura de la propietat articula a les Terres de Lleida un poblament dispers amb un gran centre que és la ciutat. El reduït nombre d'habitants dels diversos pobles de la contrada fa que les persones que hi viuen percebin més ràpidament els efectes d'una crisi. L'exemple més clar és la Guerra dels Segadors. L'impacte del conflicte, ja des del primer any, fou devastador per a les poblacions de la frontera. L'efecte més colpidor és l'abandonament. Diversos pobles situats a la frontera amb l'Aragó i prop de Lleida foren abandonats pels seus habitants, la qual cosa va generar un procés de despoblament afavorit per l'ambient de guerra. La causa es troba o bé en el fet que la vila en qüestió fou escenari de la violència dels exèrcits, o bé en la pressió que la simple presència de les tropes exercia sobre la població. En aquest darrer terme se situa, entre altres, l'exemple de la vila de Seròs, la qual «[...] stigue del ani 1640 fins dit ani [1652] despoblada [...] por causa de les avingudes dels soldats de un y altra part y per los transits deles armades estigue derrotat dit lloc onse años [...]». L'impacte d'aquest fenomen en la memòria va més enllà dels anys que dura

l'èxode. Les continuades notes al marge que deixa el mossèn al llibre de baptismes en són la prova: «...fins vuy [octubre del 1674] son los Bateyats despres de la Repoblacio de la guerra 451». Així com el despoblament obre diversos interrogants, el procés de repoblament també en planteja uns altres. Qui tornà? Quan? Amb quines condicions es repoblà el territori? S'alterà l'estructura agrària dels diversos termes? Es generaren conflictes? Aquestes qüestions i d'altres encara resten per resoldre.

A principis de la dècada de 1650 ja es produeix el repoblament de bona part de les viles. A d'altres, en canvi, aquest no es fa efectiu fins a finals del segle XVII, i a Almacelles fins al darrer quart del segle XVIII. Montagut sembla, per ara, l'únic poble que ha desaparegut. Així doncs, la Guerra dels Segadors suposà un gran daltabaix en la demografia del Segrià. Tot i aquesta catàstrofe demogràfica i humana, la pesta de 1652 tingué una incidència molt focalitzada. La disminució del nombre de persones i el despoblament del territori contribuïren notablement a reduir-ne l'abast. Així doncs, la pesta arribà a la ciutat de Lleida i a viles que no patiren abandonament, com Puigverd.

La recuperació demogràfica en aquesta zona devastada és del tot insuficient. Les quatre viles presenten tendències diferents, però totes elles estan marcades per la mateixa característica: la fragilitat. El retorn de la taxa de natalitat a valors similars als anteriors a la guerra, a mitjan dècada de 1670, mostra un repoblament consolidat. L'evidència més clara d'aquest fet és un lleuger increment de matrimonis a partir, també, de la dècada de 1670. La fundació de noves famílies és la base més solvent per al poblament d'un espai. Tot i això, el marge que resta entre els baptismes i els enterraments no permet una taxa de creixement més elevada que l'anterior a la guerra. La fecunditat continua mantenint-se baixa. En contrast amb la ciutat, el món rural es recupera més ràpidament, però sense mostrar cap signe d'expansió.

Aquest període de redreç deixa una població novament estancada i queda interromput per la Guerra de Successió. Els efectes d'aquest conflicte sobre el Segrià foren diferents dels de l'anterior guerra. La mortalitat causada directament per la violència no arriba fins a 1707. Durant aquest període, la guerra també empeny la població a optar per l'èxode.

Durant el setge de Lleida de 1707, diverses viles són abandonades, però amb una durada molt més breu, i l'exili únicament es produeix durant els mesos que es corresponen al setge, des del juliol fins al desembre, tal com succeeix a Aitona. L'elevada mortalitat que patí Lleida durant el setge de 1707 tingué uns efectes més lleus en el món rural. La violència de les tropes se centrà en la ciutat, a conseqüència d'un setge ràpid i ferotge que produí un elevadíssim cost en vides humanes.

El caràcter que pren la Guerra de Successió a les contrades lleidatanes és molt diferent del de la Guerra dels Segadors. El conflicte de 1640 suposà vuit anys continuats de violència: batalles, setges i saquejos, que s'abraonen sobre tot el territori. La Guerra dels Segadors esgotà completament la regió. La de Successió, en canvi, arribà al Segrià el 1707. L'acció de les tropes quedà centrada en el setge de la ciutat de Lleida, on causà una gran mortaldat i les magnituds de la qual encara requereixen d'una investigació que les determini amb precisió. Les viles dels voltants exerciren un rol secundari, ja que fou el temor, més que les accions de la soldadesca, el que impulsà els vilatans a refugiar-se a la ciutat o a indrets més remots i allunyats d'aquesta. Aquest fet explica una recuperació molt més ràpida per part dels pobles, mentre que a la ciutat fou més costosa. En la present investigació, es pot observar que en poblacions properes a Lleida, com Aitona i Sudanell, la guerra aturà temporalment el creixement demogràfic que s'inicià a finals del segle XVII i mostra continuïtat en els primers anys del segle XVIII. A Almatret, en canvi, aquesta contesa bèl·lica no impactà directament sobre la població de la vila. La trajectòria demogràfica no se'n veu ressentida. La remota situació d'Almatret i la distància que la separa de Lleida la mantingueren allunyada de la violència.

Un cop superat el conflicte, es pot percebre una tendència a l'alça de la natalitat, eixamplant la distància amb els òbits. Les dades d'aquest període superen amb rapidesa les xifres anteriors a la guerra. Resta per comprovar si aquesta propensió es prolonga durant la resta del segle XVIII i, per tant, si es tracta de la fase inicial del creixement de la població que s'atribueix a aquest segle o simplement respon a una conjuntura de bonança dins de l'estancat cicle demogràfic antic.

El moviment mensual delata una població rural sotmesa als ritmes agraris, amb una mortalitat ordinària regida pels cicles estacionals de l'any. Els pics de baptismes es produeixen a l'hivern, mentre que l'estiu és l'estació que en registra menys. Els matrimonis reproduïxen la mateixa tendència: màxims hivernals i mínims estivals. L'explicació per a tots dos fenòmens rau en un territori fortament vinculat a una agricultura cerealícola. La planificació de la família, tant en el matrimoni com en el moment de portar una criatura al món, en gran mesura, gira en torn de l'agricultura. L'arribada d'un infant a l'hivern es produeix en el moment de menys feina al camp, en el pic mínim de mortalitat infantil i amb temps suficient perquè el nadó arribi a l'estiu amb un cos més desenvolupat i capacitat per fer front a les malalties intestinals pròpies de l'estació. Pel que fa als matrimonis, els mínims estiuencs mostren una societat abocada al camp, en especial al juliol. El següent sotrac en la concentració mensual de casaments es produeix durant la primavera. Aquest es pot atribuir al fet que durant la Quaresma les normes del catolicisme desaconsellen la celebració del matrimoni i conviden a l'abstinença. Però el fet que aquestes xifres presentin trajectòries més irregulars qüestiona l'obediència que la gent suposadament feia dels mandats eclesiàstics que regulaven la vida conjugal i sexual de les persones.

Pel que fa a la mortalitat, els albatz despunten en els mesos d'estiu, mentre que a la primavera els enterraments d'infants es redueixen significativament. Les malalties intestinals suposaven un greu obstacle per als infants amb un cos insuficientment desenvolupat per fer-hi front. A més a més, el part suposa un moment crític per a la vida de la mare i del nadó. Els baptismes de necessitat fets durant el naixement en són una clara mostra, així com els nadons que moren en néixer o les mares que no sobreviuen al part, tot i les intervencions mèdiques que els coneixements i els mitjans de l'època poguessin oferir. La mortalitat adulta, en canvi, mostra els seus màxims a la tardor i l'hivern, però manté unes tendències més igualades al llarg de l'any. Una edat avançada, el fred i les malalties pulmonars pròpies de l'estació es presenten com la principal causa de les defuncions adultes. Entretant hi ha morts registrades de les quals es desconeixia la causa: «[...] mort subitanes, repen-

tina è instantània [...]», i d'altres que apunten a patologies diverses: «[...] li sobrevingué mal de espasmes [...]» En conjunt, el pic màxim d'òbits se situa a l'estiu, i el mínim a l'hivern.

La mortalitat catastròfica, en canvi, no va lligada als ritmes estacionals. Encara que la pesta i la guerra es produeixen en els moments de l'any de bonança climàtica i de calor, el factor humà és clau per al seu desenvolupament. Resulta freqüent que quan aquests fenòmens fustiguen la població siguin documentats. A tall d'exemple, Joan Valengí, de Sudanell, mor el 1639 «[...] a las guerras de Salces [...]», Miquel Juan Arbonès, d'Almatret, «[...] morí lo any 1640 en Perpinya lo qual ana a la guerra per lo lloc de Almatret [...]» o «[...] en 1641 se despobló Seros por las guerras entre Felipe 4 y el Principado [...]». Els encontres dels vilatans amb la guerra també es produïren en forma de morts per «escopetades» o la troballa de soldats moribunds o morts en camins o al riu. Cal sumar el fet que en la societat catalana dels segles moderns imperava un clima de violència normalitzada i, fins i tot, quotidiana. Fets com l'aparició d'un cap tallat són mostra d'actuacions fruit de la fúria o la venjança fetes d'amagat. També cal tenir present que els accidents que es poden succeir en el dia a dia de qualsevol persona i la casualitat són causa de mort, sigui per «[...] una cayguda de Amenlle [...]», ofegats al riu o bé per «[...] un llamp del cel [...]».

En resum, la demografia de les viles d'Aitona, Almatret, Seròs i Sudanell en els primers quaranta anys del segle XVII està marcada per l'estancament. La Guerra dels Segadors suposà un impacte contundent que centrà els esforços de la població durant la resta del segle a la recuperació. Els ritmes d'aquesta foren molt diferents al camp, més àgil, que a la ciutat. La Guerra de Successió comportà, en el món rural, una breu aturada del creixement, que després es reprengué amb certa rapidesa. La ciutat, en canvi, encara no estava recuperada del conflicte anterior i es trobà abocada a un nou desastre humà.

Aquest estudi posa de manifest que a Catalunya hi ha espais on la recerca encara pot aprofundir. A través d'aquesta investigació s'obren nous interrogants sobre les dinàmiques socials de les Terres de Lleida. L'estructura de la propietat, encara amb qüestions per resoldre, ha confi-

gurat al llarg del temps una societat i una economia dirigides des de la ciutat però amb una forta interdependència de l'entorn rural. D'altra banda, el fenomen dels abandonaments mereix un estudi més profund centrat, més que en les causes que els motivaren, en els possibles canvis socials i econòmics que pogueren comportar un cop la població retorna, o no, a les seves llars. Tot i això, l'anàlisi demogràfica dels indicadors vitals de la població constitueix un dels pilars bàsics per comprendre les dinàmiques personals, familiars i socials que s'han teixit en el territori i han vertebrat el dia a dia de les persones que ens precediren.